

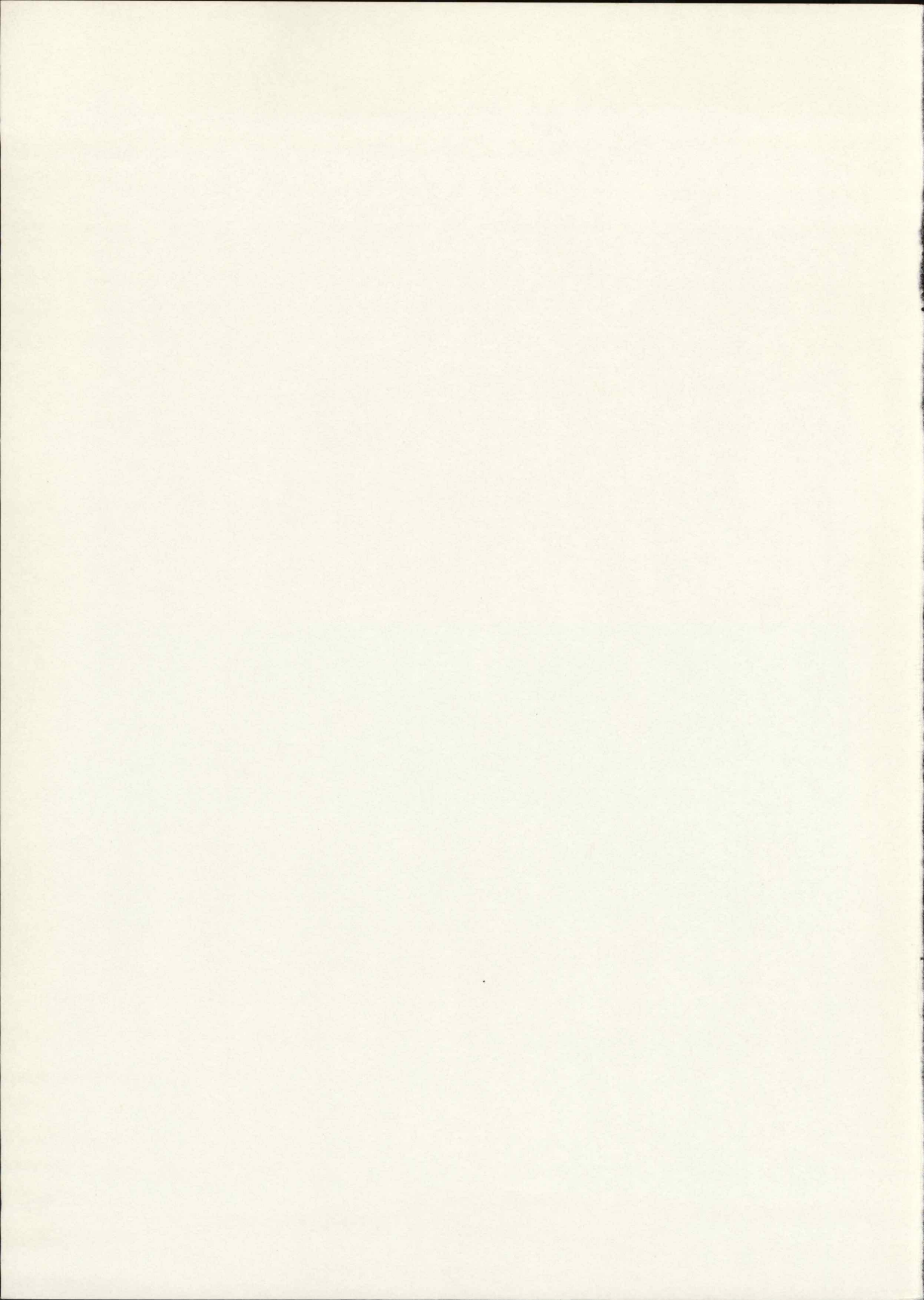
ID-1368
C-2
27-08-1991

1.110519199003

HOGEBEINTUM
gemeente Ferwerderadeel

BESCHERMDE STADS- EN DORPSGEZICHTEN

BESCHERMDE STADS- EN DORPSGEZICHTEN
INGEVOLGE ARTIKEL 20 VAN DE MONUMENTENWET

1.110519199004

HOGEBEINTUM
gemeente Ferwerderadeel

Toelichting bij het besluit tot aanwijzing van Hogebeintum als beschermd dorpsgezicht.

Het beschermde dorpsgezicht omvat het op de bijgevoegde kaart (Rijksdienst voor de Monumentenzorg, tekeningnummer 206) door de stippellijn omgrensde gebied.

Publikatie van de **Rijksdienst voor de Monumentenzorg**

April 1987.

Inleiding

Het dorp Hogebeintum ligt op ongeveer vijftien kilometer ten noorden van Leeuwarden in de aan terpdorpen rijke agrarische streek Noordelijk Oostergo en resorteert onder de gemeente Ferwerderadeel. Hoewel Hogebeintum slechts een gering aantal huizen en boerderijen omvat, ligt het op de hoogste en één van de grootste terpen van Friesland.

De structuur van het dorp geldt als een voorbeeld van een terpoppbouw die het ideaaltype van de radiaal verkavelde terp zeer dicht benadert.

Tussen 1896 en 1905 wordt de terp die nauwelijks is bebouwd grotendeels afgegraven. In Hogebeintum is voor het eerst een dergelijke afgraving wetenschappelijk begeleid.

De kenmerkende structuur van de terpoppbouw en de daarmee samenhangende radiale verkaveling in het open veld rondom de terp en de sterke hoogteverschillen leveren een beeld op van een zodanige historisch-ruimtelijke waarde dat de aanwezigheid van Hogebeintum als beschermd dorpsgezicht gerechtvaardigd is.

Ontstaan en ontwikkeling

De kust van het zuid-oostelijk deel der Noordzee vormt het verspreidingsgebied der terpen, de door de mens opgeworpen woonheuvels uit de periode dat het land nog niet door dijken wordt beschermd.

Terpen ontstaan in het laatste deel van een periode die gekenmerkt wordt door een stijging van het zeeniveau. Het stijgende water zet ter hoogte van het tegenwoordige kustgebied op een pleistocene ondergrond klei en zand af. Uit de dikte van het sediment blijkt dat afzetting plaatsvindt vanaf circa 2700 voor Christus en dat rond 700 voor Christus een vertraging optreedt in de stijging van de zeespiegel als gevolg waarvan het gebied grotendeels droog komt te liggen. Op grond van oudheidkundig bodemonderzoek veronderstelt men dat de oudste bewoning van het gebied rond 600 voor Christus plaatsvindt op de hoogst opgeslibde gronden, de vaak langgerekte kwelderruggen en oeverwallen.

Tot de Middeleeuwen wisselen perioden van permanente overstromingen en perioden waarin het gebied nagenoeg droog komt te liggen en nieuwe nederzettingen gevormd kunnen worden, elkaar af. Tijdens perioden van overstromingen worden nederzettingen óf verlaten óf opgehoogd met kwelderzoden en mest. Op de aldus gevormde terpen wordt gewoond, wordt het vee gestald, vindt akkerbouw plaats en wordt drinkwater verzameld in zogenaamde dobben of zoetwaterput-

ten. Het open veld wordt als hooiland gebruikt.

De vorming en ophoging van terpen komt ten einde wanneer in de 13de eeuw een gesloten zeedijk langs de Wadden- en Middelzeekust tot stand komt. De bewoning en de agrarische functie van de terpen neemt geleidelijk af en wordt deels verplaatst naar het open veld. Op archeologische gronden neemt men aan dat grotere terpen waarop zich dorpen en steden hebben ontwikkeld, gevormd zijn uit een samensmelting van huisterpen. Over het algemeen volgt verdere ophoging en in enkele gevallen samentrekking of verbinding met andere grotere of kleinere terpen. Ook worden bestaande (verlaten) terpen soms opnieuw bewoond en vervolgens herverkaveld. Door deze veelsoortige incidentele ontwikkelingsvormen is een eenduidige categorisering volgens bepaalde typen moeilijk te geven. Soms benadert een terp een van de volgende ideaaltypen: de radiaal verkavelde dan wel blokvormig verkavelde terp, beide met een agrarische hoofdfunctie, of de langgerekte terp met een handelsfunctie.

De terpen met een radiale verkaveling hebben een cirkelvormige hoofdvorm, kennen op de kruin van de terp soms een binnenring en aan de voet van de terp een buitenring. Op het terplichaam dat van buiten de terp geleidelijk in hoogte oploopt tot de kruin is de grond radiaal verkaveld en komen meestal enige radiale paden voor. Deze radiale verkaveling zet zich in enkele gevallen buiten de terpvoet nog over enige afstand voort.

Blijkens oudheidkundig bodemonderzoek kent dit type terp een continuïteit in de bewoning sinds de Romeinse Tijd.

De nederzettingsstructuur van het gebied tussen de friese Wadden- en voormalige Middelzeekust en de Dokkumer Ee, een waterloop tussen Leeuwarden en Dokkum, kenmerkt zich door de aanwezigheid van enkele agrarische, radiaal verkavelde terpen. Het aantal is in de buurt van de kust het grootst. De terpen liggen daar veelal in reeksen op van nature hoog opgeslibde kwelderruggen. In de richting van de Ee is het aantal terpen gering. De eerste gedeeltelijk natuurlijke waterkering langs de Waddenkust wordt gevormd door de hoog gelegen rug Stiens - Mariëngaarde - Nijkerk (Hoge Heerenweg) en de rug Nijkerk - Ferwerd - Blija. Ten noorden van deze rug is gelegen de Godijk - Oudedijk die wordt beschouwd als de eerste gesloten kustdijk en dateert uit de 12de of 13de eeuw. De afwatering van Noordelijk Oostergo vindt plaats via

de Ee door getijdelozing op de zee-arm het Dokkumer Grootdiep die is gelegen tussen Dokkum en de Lauwerszee.

Ondanks enige nijverheid die zich vanaf de 17de eeuw in enkele grotere dorpen ontwikkelt, blijft de streek functioneel gezien in hoofdzaak agrarisch. Langs de kust vindt van oudsher vooral akkerbouw plaats.

De oudste vermelding van Hogebeintum komt onder de naam Bintheim voor aan het einde van de 8ste eeuw op de bezittingenlijst van het klooster te Fulda dat in het noordelijk deel van Friesland veel gronden in bezit heeft. Uit archeologische vondsten die zijn gedaan bij het afgraven van de terp rond de eeuwwisseling, blijkt dat de terp te Hogebeintum een continuïteit in de bewoning kent sinds de 6de eeuw voor Christus.

Hogebeintum is ontstaan als een agrarische nederzetting. Over de omvang en de hoedanigheid van de bebouwing is tot het verschijnen van het oudste relevante kaartmateriaal (1718) weinig concreet bekend. In het algemeen neemt na de totstandkoming van een gesloten bedijking langs de kust in de 13de eeuw de bewoning en de agrarische functie van de terpen geleidelijk af en wordt deels verplaatst naar het open veld. Deze ontwikkeling is bepalend voor de hoedanigheid van Hogebeintum zoals die uit de kaart van Schotanus uit 1718, het kadastrale minuutplan van 1827 en de huidige situatie naar voren komt, namelijk als een spaarzaam bebouwde agrarische nederzetting.

Op de grietienkaart van 1718 tekent Schotanus te Hogebeintum een cirkelvormige ringweg met daarbinnen een kerkje en daarbuiten drie boerderijen. Op de ringweg sluiten aan de westzijde enkele landwegen aan, waarvan één Hogebeintum met Blija verbindt en een andere aansluit op de weg Ferwerd - Lichtaard - Dokkum. Ten westen van de terp ligt op korte afstand de Ferwerdervaart, een in verbinding met de Ee staande opvaart. Ten oosten van het dorp ligt binnen een rechthoekig terrein de Harstastate die uit bronnen sinds 1511 bekend is.

Op het kadastrale minuutplan van 1827 is de weergegeven structuur in en rondom het dorp overeenkomstig Schotanus. De kenmerkende structuur van een radiaal verkavelde terp is uit het kadastrale minuutplan duidelijk af te lezen. Er bestaat een kerkring en een nagenoeg cirkelvormige buitenring. De radiale verkaveling strekt zich over grote afstand in het open veld uit. Op de terp liggen drie paden binnen een radiaal patroon. Het pad op de westelijke

terpflank verbindt de terp met de Ferwerdervaart en een klein haventje. Het pad op de oostelijke flank sluit aan op de weg naar Blija en een pad naar de Harstastate. Op de noordelijke terpflank verbindt een pad twee ten noorden van de ringweg gelegen boerderijen met de kerkring. Ook aan de zuidkant van de ringweg ligt op enige afstand een boerderij. Verder bestaat de dorpsbebouwing uit een kerkje dat in oorsprong dateert uit de 11de eeuw, een tiental kleinere panden die verspreid zijn gelegen langs de zuidelijke helft van de ringweg en twee panden die terzijde aan de noordkant van de kerkring worden getekend. Het terrein van Harsta dat bestaat uit een voor- en achterterrein wordt omgeven door een rechthoekige omgrachting. Op het voorterrein wordt de state getekend die dateert uit de 17de eeuw. Een oprijlaan verbindt de state met de weg Ferwerd – Dokkum.

De ontwikkelingen binnen het dorp in de 19de en 20ste eeuw voltrekken zich binnen de bestaande dorpsstructuur. Langs het zuidelijke deel van de ringweg worden enkele panden gebouwd. Ten noorden van de ringweg wordt één van de twee daar gelegen boerderijen gesloopt en aan de weg Ferwerd – Dokkum wordt een boerderij aan de dorpsbebouwing toegevoegd. Functioneel gezien blijft het dorp agrarisch.

Een verandering die binnen het dorp van bepalende betekenis is, vormt de afgraving van de onbebouwde delen van de terp. Dergelijke afgravingen vinden rond de eeuwwisseling op bijna alle terpen plaats. Tussen 1895 en 1905 wordt nagenoeg de gehele terp van Hogebeintum afgegraven. De grond wordt per schip afgevoerd via de Ferwerdervaart en als vruchtbare terpaarde verhandeld. Bij de afgravingen blijven de dorpsbebouwing en de erven rondom deze panden gespaard. Van de wegen op de terp worden alleen de noordelijke helft van de ringweg alsmede het radiale pad aan die zijde afgegraven.

Huidig ruimtelijk karakter

In Hogebeintum zijn de elementen van de radiale terpopbouw zoals kerkring, ringweg, radiale paden en een radiale verkaveling, die zich over enige afstand buiten de terp in het open veld uitstrekt duidelijk herkenbaar. Als zodanig benadert Hogebeintum het ideaaltipe van het radiale terpdorp zeer dicht.

De gevolgen van de afgravingen van de onbebouwde delen van de terp zijn bepalend binnen de huidige karakteristiek van het dorp. Langs de niet afgegraven percelen en de eveneens gespaard gebleven kerkring, ringweg en radiale paden

zijn zeer steile hellingen ontstaan waardoor deze elementen zich scherp aftekenen. De afgravingen hebben plaatsgevonden tot op het niveau van de kwelderrug van voor de terpvorming. Hierdoor zijn de hoogteverschillen binnen de terpopbouw duidelijk waar te nemen. De centraal binnen de terpopbouw gelegen kruin ligt op ongeveer acht meter en de langs een straal van ongeveer honderd meter concentrisch rond de kruin gelegen ringweg op ongeveer twee meter boven het niveau van de voet van de terp. Het hoogste punt van de terp wordt gevormd door een plaatselijke ophoging op de kruin van de terp. Deze ophoging van ongeveer een meter hoogte strekt zich uit tot onder de kerkring.

Omdat de terp zelf en ook het landschap rondom de terp nauwelijks bebouwd is, zijn de kruin en de ringweg van afstand vanuit vele richtingen direct zichtbaar en zijn deze terprestanten qua hoogte en omvang te relateren binnen het open landschap.

Bij afgravingen is de noordelijke terphelft met inbegrip van de ringweg op dit deel volledig verdwenen. Dit is ook het geval met de onbebouwde terreinen tussen de drie gespaarde radiale paden en de eveneens onaangetaste ringweg op de zuidelijke terphelft. Er zijn op deze manier twee ruimten ontstaan die aan alle zijden door steile hellingen worden omsloten. De terpflanken ten zuiden van de ringweg zijn minder drastisch afgegraven. Er zijn hier licht glooiende akkerbouwgronden overgebleven. De onder de oorspronkelijke terp vrijgekomen terpzool wordt als weidegrond en hooiland gebruikt. De noordelijke helft van de ringweg is na de afgravingen als pad op de terpzool blijven voortbestaan. Op de terpzool binnen de ringweg is de radiale verkaveling verdwenen. Op de (deels) afgegraven gronden buiten de ringweg is de kenmerkende radiale verkaveling blijven bestaan en waar te nemen in het radiale beloop van panden, sloten, rietkragen, afscheidingen, omheiningen en verschillen in agrarisch grondgebruik.

De oorspronkelijke agrarische functie van Hogebeintum is doordat het dorp grotendeels bestaat uit akkers en weidegronden en er enkele boerderijen voorkomen binnen de dorpsbebouwing, nadrukkelijk manifest.

De spaarzame bebouwing binnen het dorp wordt gevormd door een in oorsprong romaans kerkje, enkele boerderijen en een vijftiental panden die bestaan uit een beganegrondlaag plus een kap. Op de kruin van de terp liggen ten noorden van de kerkring drie woonhuizen. De overige panden

liggen langs de zuidelijke helft van de ringweg. De boerderijen zijn gelegen op enige afstand respectievelijk ten noorden, ten westen en ten zuiden van de ringweg. Naast de terp op ongeveer vierhonderd meter ten oosten van de ringweg is binnen een rechthoekig omgracht terrein een boerderij en een restant van de Harstastate gelegen. De erven van de boerderijen, de state en de woonhuizen, alsmede de kerkring zijn begroeid met bomen en struiken. Binnen het dorp bestaan hierdoor kenmerkende contrasten tussen het open landschap en de verspreid gelegen bebouwing omgeven door een erfbeplanting.

Door hun ligging op de oorspronkelijke terphoogte langs de ringweg vormen de woonhuizen een structuur accentuerende aanvulling van de dorpskarakteristiek. Hiervan is het meest duidelijk sprake op de oorspronkelijk oostelijke flank van de terp bij de aansluiting van de Vogelenzangsterweg op de ringweg. Een groepje woningen ligt nagenoeg direct langs respectievelijk de oosten en zuidzijde van deze wegen en markeert aldus het hoekpunt. Langs het zuid-westelijk deel van de ringweg ligt een cluster huizen aan de binnenzijde van de ring. Tussen de weg en de huizen liggen voortuinen.

De drie panden op de kruin van de terp vormen in samenhang met de bomenrij rond de kerkring een ruimtelijk accent binnen de dorpskarakteristiek. De ruimte tussen de bomenrij en de drie panden heeft een besloten karakter. Binnen deze ruimte liggen tussen de doorgaande weg over de kruin van de terp en de huizen diepe voortuinen.

Omdat de terp en de omgeving nagenoeg onbebouwd zijn, zijn in alle richtingen vergezichten mogelijk. Hierbij manifesteren zich de Ferwerdervaart ten westen van de terp en de weg Ferwerd – Dokkum ten zuiden van de terp. Ten oosten van de terp wordt het beeld bepaald door het intensief met bomen begroeide terrein van de Harstastate dat sterk contrasteert met het open landschap. Een thans nog onbegroeide oprijlaan verbindt het terrein met de weg Ferwerd – Dokkum. In het verlengde van deze oprijlaan ligt een 18de eeuws toegangshek met daarachter een restant van de uit de 17de eeuw daterende state. Naast dit gebouw ligt een boerderij.

Begrenzing van het aangewezen gebied

Het gebied waarop de aanwijzing van Hogebeintum als beschermd dorpsgezicht betrekking heeft omvat de terp, het met de kenmerkende terpopbouw samenhangende radiaal

verkavelde open land direct daarbuiten, alsmede het terrein van de Harstastate. De grens loopt langs de noordzijde van de weg Ferwerd - Dokkum, vervolgens langs de westelijke oever van de Ferwerdervaart en beschrijft vervolgens langs verschillende kavelbegrenzings globaal een cirkel met een straal van ongeveer vierhonderd meter gerekend vanaf de kerkring, om ten noord-oosten van de terp aan te sluiten op de weg naar Blija. De grens loopt verder langs de westzijde van deze weg en vervolgens langs de oostzijde van het terrein van de Harstastate, om langs de oostzijde van deze oprijlaan weer uit te komen op de weg Ferwerd-Dokkum.

De begrenzing van het beschermde dorpsgezicht is weergegeven op de bijgevoegde kaart (Rijksdienst voor de Monumentenzorg, nummer 206).

Rechtsgevolg aanwijzing

Ter effectuering van de bescherming van het aangewezen dorpsgezicht moet ingevolg artikel 37, lid 8 van de Wet op de Ruimtelijke Ordening een bestemmingsplan ontwikkeld worden. De toelichting op de aanwijzing als beschermd dorpsgezicht kan daarbij wat het beschermingsbelang betreft als uitgangspunt dienen. Doel van de aanwijzing is de karakteristieke met de historische ontwikkeling samenhangende structuur en ruimtelijke kwaliteit van het gebied te onderkennen als zwaarwegend belang bij de verdere ontwikkelingen binnen het gebied.

De aanwijzing beoogt op die wijze een basis te geven voor een ruimtelijke ontwikkeling, die inspeelt op de aanwezige kwaliteiten, daarvan gebruik maakt en daarop voortbouwt.

Geraadpleegde literatuur:

Aa, A.J. van der
Aardrijkskundig woordenboek der
Nederlanden. dl. 5. Gorinchem,
1844.

Berg, H.M. van den
De Nederlandse Monumenten van
Geschiedenis en kunst, Geïllustreerde
beschrijving, Noordelijk Oostergo,
Ferwerderadeel. 's-Gravenhage,
1981.

Boeles, P.C.J.A.
'De friese terpen (opgravingen te
Hogebeintum)'. De Vrije Fries, XX
(1906).

Boeles, P.C.J.A.
Friesland tot de 11e eeuw. 2e dr.
's-Gravenhage, 1951.

Boersma, (samenstelling).
Terpen, mens en milieu. Haren,
1970.

Glazema, P.
Gewijde plaatsen in Friesland.
Meppel, 1948.

Halbertsma, H.
Terpen tussen Vlie en Eems. Gronin-
gen, 1963.

Klok, R.H.J.
'Terpen zullen ons een zorg zijn'.
Groninger Volksalmanak, (1974-1975)
129-167.

Rienks, K.A. en Walther, G.L
Binnendijken en Slieperdijken yn
Fryslân. Bolswert, 1954.

Colofon:

Uitgave van de Rijksdienst voor de
Monumentenzorg, Zeist.

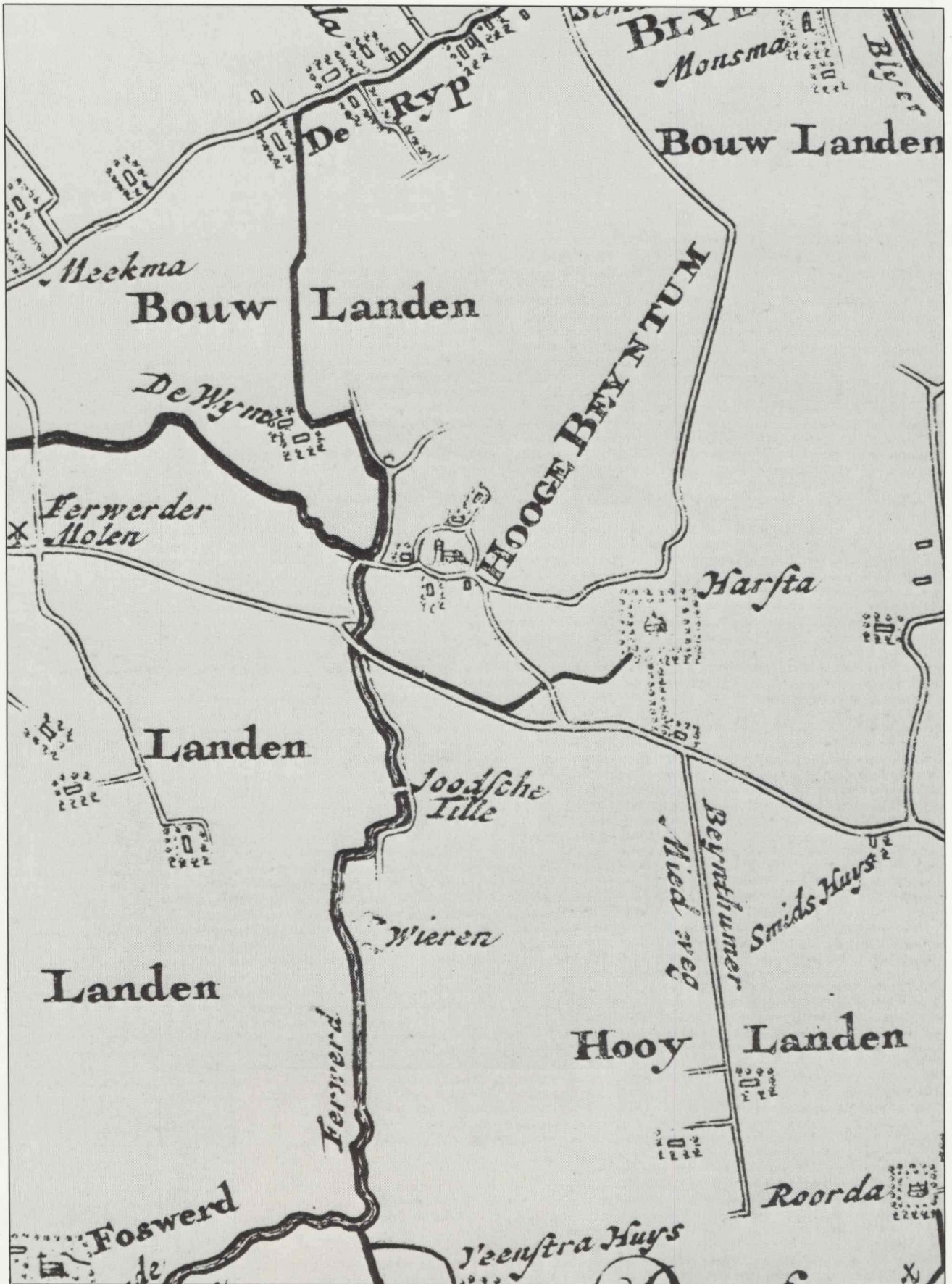
Historisch-geografisch en stede-
bouwkundig onderzoek:
Ir. J. Metz, Zeist.

Foto's:
Dienst van het Kadaster en de
Openbare Registers, Apeldoorn
(afb. 2);
Rijksdienst voor de Monumentenzorg,
Zeist (afb. 1, 3, 4);
Topografische Dienst, Emmen
(omslag).

Kaarten:
Studio Ineke van der Burg, Bilthoven.

Druk:
Staatsdrukkerij, 's-Gravenhage.

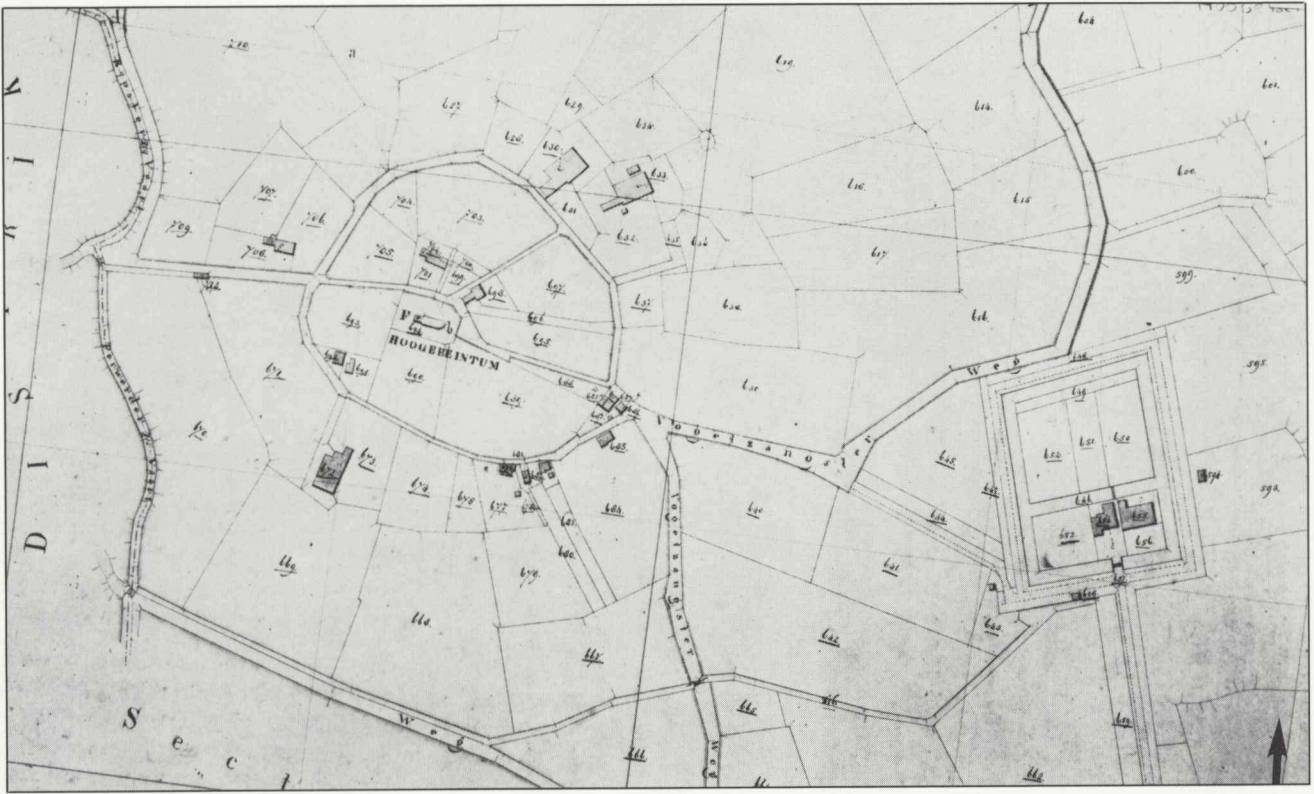
Verkoopprijs f 10,-.
Deze publikatie is schriftelijk of
telefonisch te bestellen bij het
Distributiecentrum DOP
Postbus 20014
2500 EA 's-Gravenhage.
Telefoon: 070-78 98 80.
Onder vermelding van bestelnummer
of ISBN 90 346 1133 7.

Afb. 1. B. Schotanus à Sterringa, Uitbeelding van de heerlijkheid Friesland, 1718 (facsimile herdruk van 1718), grietenij Ferwerderadeel, fragment.

1.110519199007

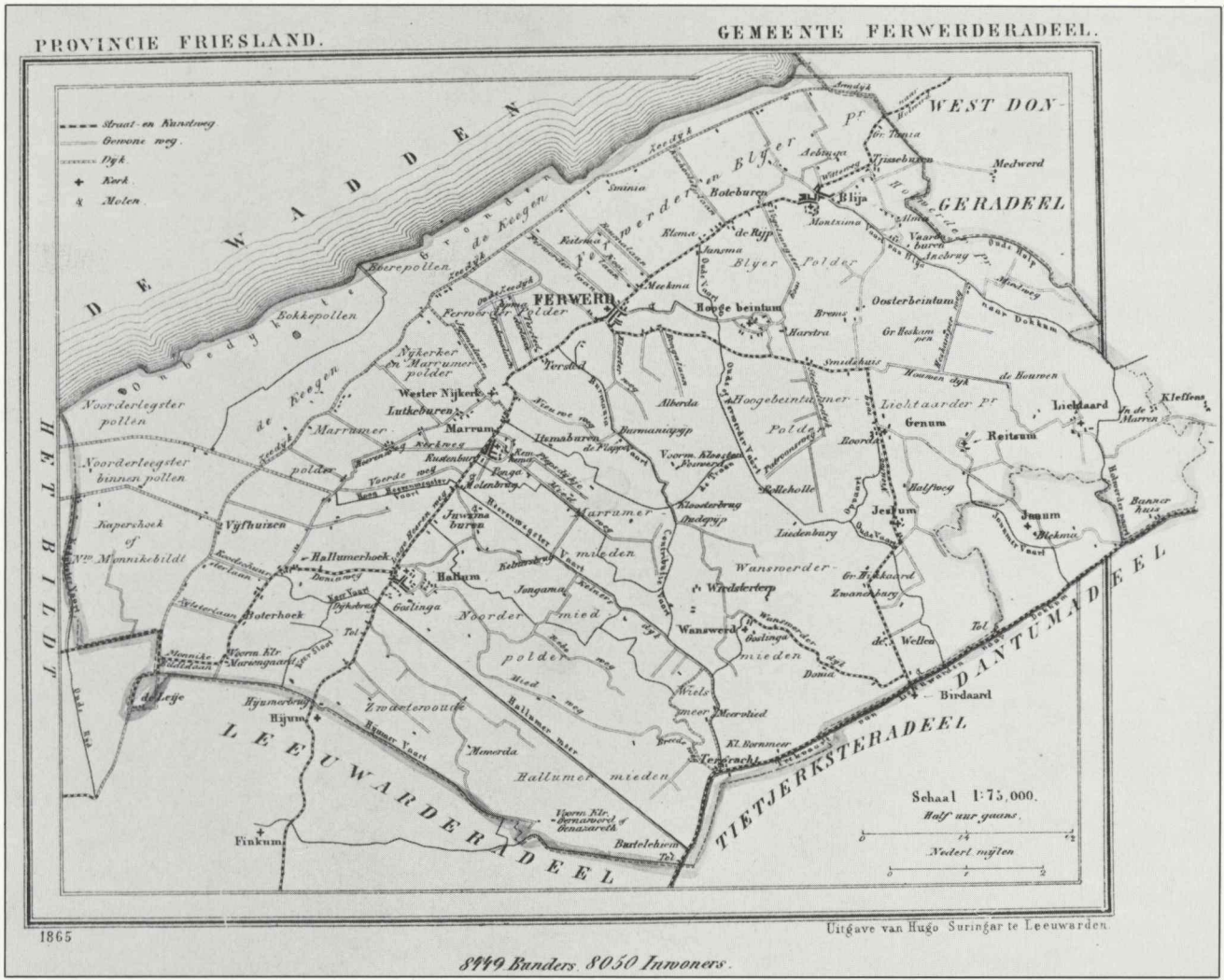

Afb. 2. Kadastraal Minuutplan gemeente Ferwerderadeel, 1827, fragment.

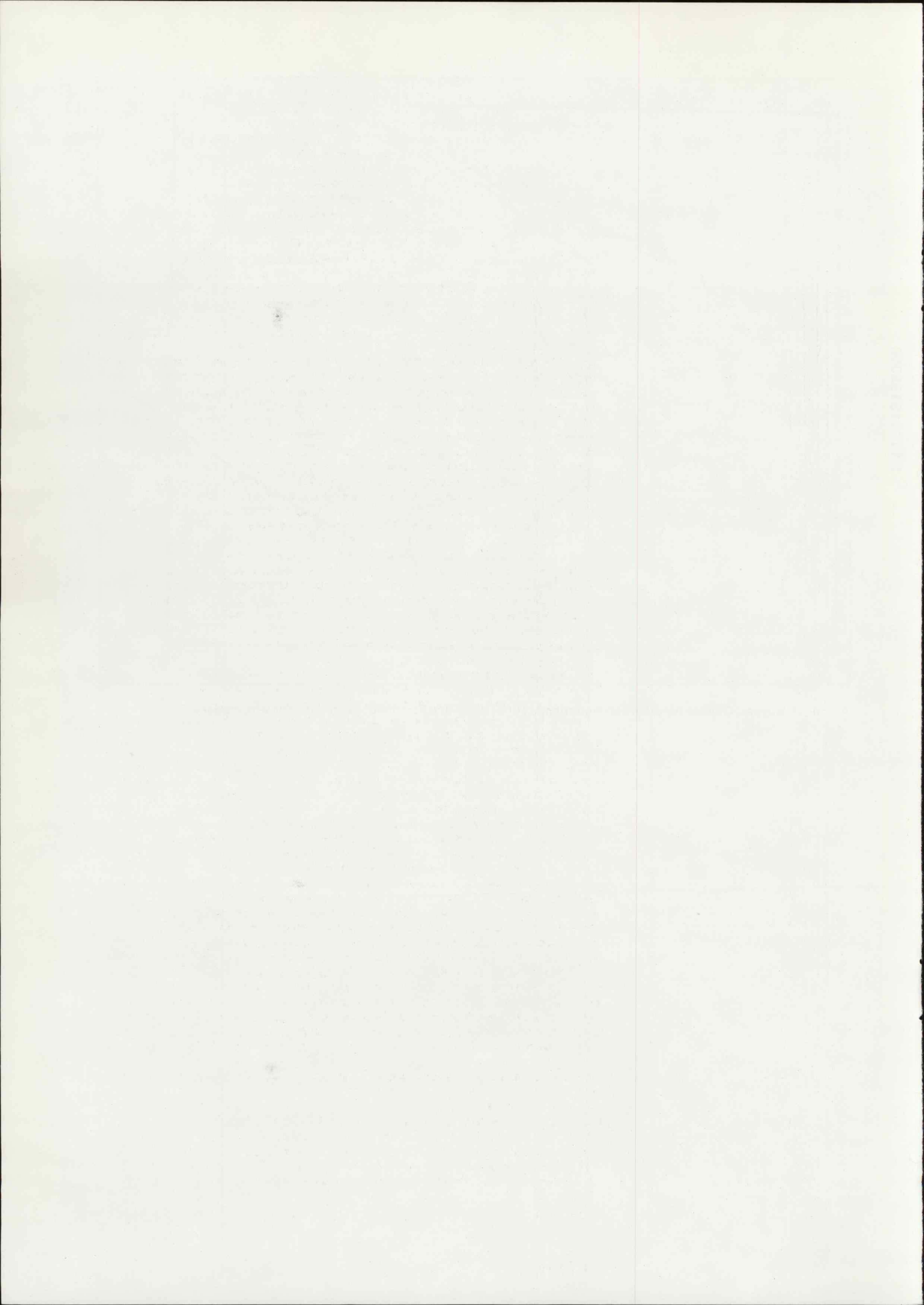

Afb. 3. Topografische en Militaire Kaart van het Koninkrijk der Nederlanden, 1973 (facsimile herdruk van 1854), blad 6, fragment.

1.110519199008

Afb. 4. J. Kuyper, Gemeente-atlas van Nederland, 1865, provincie Friesland, gemeente Ferwerderadeel.

BESCHERMDE STADS- EN DORPSGEZICHTEN

INGEVOLGE ARTIKEL 35 VAN DE MONUMENTENWET 1988

HOGEBEINTUM, gemeente Ferwerderadeel

Aanvulling op de toelichting bij het besluit tot aanwijzing van Hogebeintum als beschermd dorpsgezicht.

Resultaat gevoerd overleg

Overeenkomstig het bepaalde in artikel 35 (voorheen 20) van de Monumentenwet zijn de raad van de gemeente Ferwerderadeel, Gedeputeerde Staten van Friesland, de Rijksplanologische Commissie en de Raad voor het Cultuurbeheer gehoord over het voorstel Hogebeintum aan te wijzen als beschermd dorpsgezicht. De genoemde instanties hebben alle positief geadviseerd met betrekking tot de voorgenomen aanwijzing. De gemeenteraad van Ferwerderadeel verzocht daarbij een tweetal woningen aan de westzijde van het aan te wijzen gebied toe te voegen. In verband daarmee is de begrenzing van het aangewezen dorpsgezicht enigszins verruimd ten opzichte van het oorspronkelijke voorstel.

ERRATUM

In verband met de inwerkingtreding van de Monumentenwet 1988 per 1 januari 1989 dient in de plaats van "artikel 20 van de Monumentenwet" gelezen te worden: "artikel 35 van de Monumentenwet 1988".
De verwijzing "artikel 37, lid 8 van de Wet op de Ruimtelijke Ordening" dient vervangen te worden door "artikel 36, eerste lid, van de Monumentenwet 1988".

